

3. Крымская правда: Республиканская общественно-политическая газета. – Симферополь. – 1991 – 2007.
4. Україна у цифрах (2006-2007). Статистичний довідник. – К.: Вид-во "Консультант", 2008. – 260 с.
5. Авидзба А.М. Экономика виноградарства Крыма: теория и практика функционирования / А.М. Авидзба, С.Г. Черемисина. – Ялта: Адонис, 2003. – 147 с.
6. Галенко О. І. Тягар стереотипів / О.І. Галенко // Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 13–14 травня 2004 р. – К., 2004. – С.
7. Веселий І. О. Регіональна банківська конкуренція: проблеми дефініції і оцінювання / І. О. Веселий // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 12. – С. 136-

Анотація

В этой статье исследовано историю банковской системы АР Крым в составе независимой Украины; детально рассмотрено этапы формирования новой банковской системы и её состоянии сегодня.

Ключевые слова: банковская система, переходное состояние экономики, государственные и коммерческие банки АР Крым.

Annotation

In this article analyzes the history of the banking system of the Crimea as part of independent Ukraine; shows the stages of the modern banking system and its status today.

Keywords: banking, economic transition, government and commercial banks of the Crimea.

УДК 94(477)

**Михайло Жолоб
(Київ)**

**ГОЛОВНІ ВЕКТОРИ ДІЯЛЬНОСТІ ЕТНІЧНИХ РЕЛІГІЙНИХ
ОБЩИН УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 1920-Х РОКІВ.**

Досліджено культову діяльність національних релігійних громад радянської України впродовж 20-х років ХХ століття, показано реакцію влади на влаштування віруючими позахрамових богослужбових заходів. Розглянуто благодійницьку діяльність релігійних об'єднань, названо категорії причетних до неї осіб та джерела надходження коштів. Означено коло питань, які вирішувалися представниками релігійних громад нацменшин України на з'їздах місцевого значення.

Ключові слова: релігійна громада, національна меншина, культова діяльність, культова будівля, благодійництво.

Оскільки проблеми національних меншин, зокрема, їх мирне співіснування з титульним етносом, не тільки не втратили своєї ваги, а й посідають одне із головних місць у політиці провідних країн світу, тому будь-який досвід – позитивний чи то негативний - із розв'язання національного питання в сьгоднішніх умовах є надзвичайно корисним. На сучасному етапі розвитку України необхідним є дослідження національної

специфіки народів, що проживають на її території. В цьому контексті особливо актуальним є вивчення радянського періоду української державності, зокрема особливостей протікання релігійного життя в умовах суспільно-політичних змін доби НЕПу.

Головною сферою активності релігійних громад, задля якої власне й об'єднувалися віруючі, була культова діяльність. Відправа богослужінь вимагала наявності спеціального приміщення, тож храм відігравав важливе значення для забезпечення належного функціонування релігійних громад кожної з етнічних спільнот України. Задля вирішення нагальних питань релігійні громади скликали з'їзди. Крім цього об'єднання віруючих намагалися піклуватися про своїх членів, тому чільне місце в їх діяльності займало благодійництво.

Одні з перших робіт в яких знайшли відображення питання, що нас цікавлять, були написані ще в міжвоєнний період. Це дослідження Л. Брандта [2], М. Кіпера [13], М. Шахновича [35]. Однак через зумовлену більшовицькою ідеологією ангажованість радянських дослідників, діяльність релігійних громад в працях наведених авторів зображувалася спотворено. Подібна вада була притаманна й наступним поколінням радянських науковців, серед яких все ж слід виокремити Л. Мітрохіна [18], та В. Крестянінова [15]. Якісно новий підхід у дослідженні національних релігійних громад було здійснено істориками незалежної України. До них належать: Ю. Поліщук [22], В. Росовський [23], В. Чорномиз [34], В. Щукін [36] та ін.

Мета дослідження полягає у висвітленні культової, міжобщинної та благодійницької діяльності релігійних громад національних меншин України в 20-х роках ХХ ст.

Основну роль у житті єврейської громади відігравала синагога (в перекладі з грецької – «зібрання»), що слугувала молитовним будинком, осередком вивчення іудаїзму та й взагалі місцем вирішення найрізноманітніших питань загального зацікавлення [19, с. 285]. Попри важливе значення синагоги для віруючих євреїв, іудейське богослужіння могло відбуватися не лише в її приміщенні, але й на повітрі. Однак можливість його проведення залежало від наявності громади, яку мало складати не менше десяти глав сімей. Оскільки в невеликих общинах було важко зібрати для молитви таку кількість осіб, десять чоловіків (які досягли тринадцяти років) вважалися главами сімей. Зібрання такої кількості людей відповідної статі називалося міньяном та вважалося достатнім для

проведення богослужіння [12, с. 177]. Необхідність міньяна полягала в тому, щоб виголошена молитва вважалася зверненням до Бога всієї громади, а не окремо взятого віруючого, оскільки єврейське канонічне право надає перевагу спільній молитві, а не індивідуальній [36, с. 69].

Оскільки центральне місце в іудейському культі займає Тора, то в кожній синагозі обов'язково знаходився ковчег для збереження Священного Сувою, який мав назву «арон кадеш» [1, с. 154]. В суботу і на свята читання Тори було центром богослужіння та супроводжувалося церемоніальною ходою навколо синагоги до моменту, коли Сувій викладали з арон кадеш [9, с. 232]. Читання священного тексту відбувалося за розташованою посеред молитовної зали, кафедрою, що звалася «біма». Обсяг Тори був досить великим, тому для розміщення повного тексту використовувався не один сувій. Їх кількість в кожній з синагог була різною. Наприклад, в Новомиколаївській м. Херсона налічувалося 32 сувої, в інших релігійних громадах міста по 15, 27 і навіть 40 [12, арк. 61].

Синагогою переважно була достатньо велика будівля із випаленої цегли, вкрита залізом або черепицею [5, с. 154]. У великих містах, таких як Одеса, Бердичів, Катеринослава, Харків існували синагоги, що вміщували близько тисячі віруючих. Побудовані за європейським зразком у другій половині XIX ст., вони мали галерею для жінок та спеціальний балкон для хору, через що отримали назву хоральних [1, с. 20]. Та все ж більшість синагог, що розташовувалися в штетлах виглядали досить просто, а головним матеріалом, який використовувався при їх зведенні було дерево. Як можна побачити на прикладі общини Шнеєрсон в Овручі, деякі єврейські релігійні громади облаштовували приміщення для богослужінь в кімнатах багатоквартирних комунальних будинків [30, арк. 200]. В Одесі обладнаних у такий спосіб іудейських молитовень була більшість ще з дореволюційних часів. Керуючись тим, що подібні приміщення повністю відділялися від житлової частини будинку, а також мали окремий вхід, влада передавала їх в користування релігійним громадам на загальних підставах. Одночасно площа цих молитовень належала житловим кооперативам, які вимагали у віруючих квартирну платню за користування приміщеннями. На цьому ґрунті між радами уповноважених релігійних громад та представниками житлкоопів досить часто виникали непорозуміння [26, арк. 102]. Лише з кінця 20-х років практика здачі в оренду релігійним громадам приміщень, що знаходилися в націоналізованих державою житлових будівлях, припинилася [30, арк. 200].

Кожен єврей шукав собі місце не просто для молитви, але й для спілкування. Поділ відбувався за соціальною ознакою: багаті, середній прошарок та бідні молилися в окремих синагогах [34, с. 17]. Крім того розподіл місць у кожній окремо взятій синагозі також відбивав соціальну ієрархію. Уздовж східної стіни сиділи найбільш поважні люди – рабин, знавці Талмуда, заможні євреї. Щодалі поважність місць зменшувалася, а біля західної стіни розташовувався нужденний люд [19, с. 264]. В деяких місцевостях серед єврейського населення була поширена традиція кожному віруючому мати приватне, колись придбане спадкове місце [34, с. 17]. На початку 20-х років в деяких хоральних синагогах оплата за користування таким місцем доходила 600 карб. золотом на рік [36, с. 48]. Згідно іудейських норм чоловіки та жінки повинні були молитися окремо, тому для різних статей в деяких синагогах існували два входи. Іноді зал для жінок розміщувався на другому поверсі [34, с. 8].

В 1918 р. ксьондз Станіслав-Мар'ян Войцеховський так охарактеризував зовнішній вигляд більшості подільських католицьких храмів: «Наші костьоли, за небагатими винятками, це чотирикутні споруди з причіпленою інколи вежею, без жодних архітектурних окрас і стилю, структурою своєю нагадують скоріше зерносховища, ніж храми Божі» [23, с. 905].

Говорячи про речі, які знаходилися в католицьких церквах, можна для прикладу навести перелік основних предметів, що перебували в приміщенні римо-католицької культової споруди, яка знаходилася у користуванні німців с. Костирка на Херсонщині: 9 дерев'яних скульптур, 14 ікон, бюст Ісуса Христа, 4 хрести, щити для сповіді, орган, 27 лав та 28 підсвічників [10, арк. 56].

Крім храмових богослужінь серед католиків було поширеним проведення культових процесій, які приурочувалися до певних свят та інколи охоплювали одразу кілька населених пунктів. 29 червня 1924 р. на храмове свято до костюлу Браїлова з Бердичева хресною ходою вирушили польські віруючі до яких поступово приєднувалися католики з навколишніх сіл. [30, арк. 171]. Того ж літа відбулися хресні ходи католицьких громад із Старої Котельні в Кодню та з Чернецької Слободи до Бердичева. Церемонію супроводжував ескорт вершників в білих кашкетах. На правому плечі у них були червоні стрічки, а замість поясу білі. Підбір кольорів явно натякав на польську національну символіку [30, арк. 5 зв.].

Місцеві комуністи були вкрай незадоволені такою активністю віруючих, внаслідок чого з'явилася постанова: «Визнати, що будь-які хресні ходи, які влаштовують окремі групи людей організовують за межі свого місця проживання не є необхідною традицією [...], а насправді є спробами під виглядом релігійного культу поширювати недовір'я до радвлади та відтягання захоплених релігійною дурійкою селян від роботи в полі та культосвітньої роботи, при чому масові походи сприяють поширенню заразливих хвороб та антирадянській пропаганді, а тому на такі походи не можна надавати дозволу» [30, арк. 171].

Хресні ходи проводили не лише польські, але й німецькі католики. Влітку 1924 р. члени релігійних громад Карл-Лібнехтського району на Миколаївщині перед владою порушили питання, щодо надання дозволу громадам всієї округи провести релігійну процесію німецькими селами. Хоча в проханні було відмовлено, віруюча частина німецького населення все ж провела локальні хресні ходи в межах церковних огорож [30, арк. 264 зв.].

В кожній німецькій колонії, як католицькій так і лютеранській, знаходилася, збудована ще в часи заснування поселення, церква. В найбільших населених пунктах поряд з храмом розташовувалася дзвіниця. За певних умов кошти на будівництво культової споруди виділялися з державної казни Російської імперії. Однак багато кірх постало за рахунок пожертв і церковного податку [17, с. 91]. Проте траплялися випадки, коли німецькі віруючі змушені були влаштовувати богослужінні в будівлях, які не мали культового призначення. Німецькі лютерани поліконфесійної колонії Фішерсдорф, як і католики с. Біллерсфельд Карл-Марксівського району на Катеринославщині задовольняли релігійні потреби в молитовній залі, яка розміщувалася в приватному будинку [32, арк. 152, 160]. Саме з розрахунку на такі групи віруючих 8 лютого 1924 р. з ініціативи НКВС розпочав дію спеціальний циркуляр, що дозволяв проведення молитовних зібрань в приватних будинках населених пунктів, де не існувало спеціальної молитовної будівлі відповідного культу або не вистачало осіб певної релігійної приналежності для створення релігійної громади [30, арк. 81].

Лютеранські кірхи та молитовні будинки були переважно дерев'яними будівлями. Зовнішній інтер'єр лютеранських храмів відзначався простотою, строгістю готичних форм та добротністю роботи. Всупереч тому, що лютерани відхиляють поклоніння Богоматері, ангелам, святим, їхні церкви називалися на честь святих (в Києві існувала кірха св. Катерини) [16, с. 16]. Надзвичайна простота відзначала і їх внутрішній інтер'єр. В середині

знаходилися лави для віруючих, як у католицьких костьолах. В центрі напроти дверей розташовувався стіл на якому стояли хрест та свічі. Неподалік знаходилося зображення Спасителя, не дивлячись на те, що вшанування ікон в лютеранській церкві було відсутнє [14, с. 205]. Крім того в лютеранських храмах розміщувалася кафедра для пастора та амвон для кістера, а також орган або гармоніум, музика яких супроводжувала спів хору. Ось лише кілька найменувань предметів із вказівкою їх кількості, які потрапили до інвентарного опису лютеранської кірхи м. Херсона: образ Ісуса Христа, який молиться в Гетсиманському саду, 4 чавунні підсвічники, 2 підсвічники з білого металу, Біблія, біле простирadlo для вівтаря, 32 лави, 15 нотних книг, 30 пісенників, футляр та прибор для Святих Таїн [9, арк. 24].

На відміну від католиків у лютеран богослужіння проходили значно рідше, зазвичай щонеділі та у святкові дні, а причастя відбувалося раз на місяць. Поряд із спільними для лютеранства та католицизму структурними елементами літургії, такими як привітання пастви, загальна сповідь гріхів, читання молитов Отче наш та Символу віри, лютеранське богослужіння мало власну специфіку. В ньому велике значення надавалося проповіді, яка була обов'язковою та основною його частиною. Участь всіх прихожан в богослужінні досягалася за рахунок спільного виконання релігійних пісень. Відвідування церкви не входило в суворий обов'язок лютеранина. Воно займало другорядне місце порівняно із дотриманням особистої віри [16, с. 17].

Меноніти, ще з більшою суворістю ніж лютерани дотримувалися принципів своєї віри. Внутрішньообщинні й сімейні стосунки, трудова етика, оформлення житла та одяг – усе це так чи інакше мало на собі відбиток їхніх релігійних уявлень. Будівлі та паркани фарбувались у синій колір. Богослужіння відбувалося у першій половині дня, молитва проходила мовчки. Навертати в віру представників інших конфесій заборонялося. Меноніти відзначались особливою охайністю, стриманістю, працьовитістю [3, с. 61].

Кожна менонітська громада була незалежною у своїх внутрішніх справах та формально керувалася загальним зібранням, яке скликалося за необхідності [15, с. 150]. Богослужіння в менонітів включало спів духовних гімнів, молитви, читання Слова Божого. Віруючі не мали кодексу обов'язкових молитов, на богослужінні члени громад вдавалися до живої імпровізації. Важливу роль у менонітів відігравала проповідь, з якою під час молитовних зборів по чергово могли виступати кілька осіб [11, с. 358].

Релігійні відправи у менонітів відбувалися щонеділі у першу половину дня. Однак на практиці протягом тижня проходило не одне молитовне зібрання, що скликалося за ініціативою самих віруючих. Наприклад, на загальних зборах Хортицької релігійної громади, що проходили на початку 1925 р. пролунала думка щодо збільшення кількості богослужінь. Було запропоновано вечорами проводити додаткові молебні, а з метою їх покращення організувати ще й церковний хор. Крім того надійшла пропозиція кілька разів на тиждень влаштовувати спільне читання Біблії [24, с. 78]. Дійсно, час від часу меноніти кількох населених пунктів збиралися разом задля проведення спеціальних біблійних розмов. Для цього обирався молитовний будинок до якого було найзручніше дістатися одновірцям із сусідніх колоній. Керували тлумаченням Біблії одна або дві особи за активної участі слухачів. Такі бесіди з перервами могли тривати два, а то й три дні [31, арк. 20].

Задля зручності, культова споруда в менонітських колоніях розташовувалася в центрі поселення. Саме керуючись цим принципом, в 1928 р. громада с. Самойлівка Олександрівського району звернулася до Артемівського окружного адмінвідділу з проханням перенести молитовний будинок до сусідньої колонії Шостеківки. Адже протягом 38-річного періоду розширення німецьких поселень та виникнення нових хуторів, їх центр змістився і деяким членам общини було не зовсім зручно відвідувати богослужіння [31, арк. 11].

Менонітський молитовний будинок можна охарактеризувати на прикладі того, який знаходився в с. Орлово Херсонської округи. Довжина споруди становила 9 сажнів, а ширина 5. Згідно опису, всередині будівлі знаходилася кафедра, стоячи за якою проповідник читав та пояснював віруючим Євангеліє. Члени громади слухали його, сидячи на лавах, котрих нараховувалося 44. Також в приміщенні було два стола. У розпорядженні прихожан знаходилися обладнані для головних уборів вішалки та полички для калош. Взимку приміщення для богослужіння опалювалося за допомогою залізної печі. Поряд з молитовнею, територія якої була огорожена кам'яним парканом, розташовувалася конюшня розмірами 15 на 3 сажні [10, арк. 63].

Протягом 20-х років в УСРР чи не найбільш привабливий ґрунт для стрімкого поширення свого віровчення серед українського населення знайшли баптисти та євангельські християни. Крім них, невелику кількість громад євангельських християн складала євреї, а баптистами була незначна частина німців. В центрі віровчення євангелістів-християн та баптистів

знаходилося Євангеліє, яке слугувало орієнтиром морально-релігійного вдосконалення. Різниця між цими двома напрямками полягала в тому, що у баптистів відбувалося хрещення шляхом покладання рук. Цього не визнавали євангелісти, які вважали, що Святий Дух не може сходити через рукопокладення [33, арк. 1]. Раціоналістичні моменти віровчення створювали умови для пробудження активності членів подібних громад. Кожен віруючий приймав участь в богослужінні, проповіді, сам читав, тлумачив та обговорював священні тексти [4, с. 8]. Віруючі баптисти або євангельські християни, які знаходилися в одній місцевості, утворювали помісну церкву – громаду, яка для проведення молитовних зборів могла й не потребувати спеціальної будівлі. Таким чином, для них церква не сприймалася в якості особливої будівлі – храму, а перш за все уособлювала колектив віруючих [18, с. 216].

Релігійні потреби старообрядницькі громади задовольняли по-різному. Частина з них мала молитовні будинки, священиків, а частина відправляла службу в окремо виділеному приміщенні приватного будинку когось із одновірців [22, с. 308].

Важливим вектором діяльності релігійних громад була організація спільних з'їздів з метою вирішення нагальних проблем кожної з них. В з'їздах приймали участь надіслані кожною громадою делегати. Перед їх початком, організатори попередньо затверджували в адміністративному відділі теми майбутніх доповідей. Так предметом роботи з'їзду лютеран в Одесі, запланованого на останню третину вересня 1926 р., мало бути обговорення питань пов'язаних із станом церковного життя в єпархії та його впорядкування у відповідності з розпорядженнями влади. Планувалося вирішити проблему об'єднання приходів, які мали постійного пастора з вакантними. Крім того в порядок денний пропонувалося внести питання, пов'язані з фінансовими річними звітами громад та асигнуванням коштів на утримання канцелярії Вищої церковної ради в Москві, а також єпархіальної ради в Одесі [29, арк. 21зв]. Того ж року відбувся з'їзд представників громад та груп німецьких баптистів Донбасу, засідання якого пройшло в молитовному будинку колонії Біловезького району Маріупольської округи. В ході обговорення були порушені питання щодо пожертв на користь громад, проведення біблійних співбесід для членів релігійних об'єднань та організації хорового співу [28, арк. 6].

Як було проілюстровано, на зібраннях представники громад вирішували широке коло проблем. В свою чергу кожне питання включало в

себе ряд підпунктів. Зокрема, на одному із менонітських з'їздів Артемівської округи, його делегатів цікавила оренда, ремонт і страхування молитовних будинків. Після незначних суперечок було ухвалено положення за яким кожна громада мала самостійно здійснювати витрати, пов'язані з користуванням культовими спорудами та приміщеннями для церковних сторожів [20, с. 103]. В 1927 р. лютеранські громади Одещини мали провести з'їзд присвячений регламентації діяльності пастора. Поміж іншого, планувалося вирішити питання, щодо призначення священнику заробітної платні та порядок обслуговування ним громад [6, арк. 50].

Наступний напрямок діяльності релігійних громад, який необхідно розглянути – це благодійництво. Тільки-но в Україні ствердилася радянська влада, державою одразу було націоналізовано всі установи, які знаходилися під опікою релігійних громад, в тому числі й благодійницькі. Не дивлячись на це, в 1923 р. до виконавчого комітету Одеської губернії з Миколаєва надійшла інформація про існування в місті при єврейській релігійному об'єднанні комісії допомоги голодуючим, яку очолював рабин Шнеєрсон. Згідно повідомлення, комісія продовжувала утримувати їдальню, а також дім в якому відбувався догляд похилих та бідних іудеїв [7, арк. 20].

Як можна побачити на цьому маленькому прикладі, серед євреїв неабияк було розвинене благодійництво. Подекуди напівлегально й надалі продовжували діяти товариства піклування за хворими – Езрат Холім, нічні притулки - гедеші. Нерідко заможні представники релігійних громад обходили віруючих бідняків з метою видачі їм коштів із каси взаємодопомоги – гмілісхесід [35, с. 26]. На користь різноманітних єврейських організацій, серед яких були й благодійницькі, таке як товариство «допомоги бідним нареченим» віруюче населення виділяло певні кошти [13, с. 81]. В багатьох сільських лютеранських приходах для тих, хто мав потребу в грошах, теж влаштовувалися каси допомоги, через посередництво яких бідні мали змогу отримати певні кошти [2, с. 94].

В менонітських громадах були особи, які відповідали за благодійницьку діяльність. Зазвичай такі люди наділялася зазначеними обов'язками пожиттєво. Вони мали матеріально допомагати бідним та вдовам за рахунок коштів, які склалися з добровільних пожертв віруючих і збиралися в спеціальних, призначених для цієї мети скарбничках, що розміщувалися у молитовних будинках. Крім того, всупереч заборон влади, збір коштів для допомоги бідним проводили за межами молитовних будинків [27, арк. 43].

Обсяг грошей витрачених релігійною громадою з благодійницькою метою відображався у бухгалтерських та інших звітах. У вересні 1920 р. синагога Хабад, що розташовувалася у Херсоні, задля покращення стану хворих приходу, які знаходилися на лікуванні в колишній єврейській лікарні, внесла до її каси 100 тис. карб. [10, арк. 15]. За НЕПу, коли було подолано інфляцію та проведено грошову реформу, числа, які відображали подібні витрати, скоротилися на кілька цифр. В період з 1 січня 1925 р. по 30 червня 1926 р. одеські німці-баптисти відрахували з благодійницькою метою 44 кар. 2 коп. Протягом вказаного часу єврейська євангельсько-християнська громада міста зібрала й витратила, на допомогу 3 своїм членам 60 карб. [8, арк. 17].

Додаткову матеріальну допомогу іудейські громади отримували від своїх одновірців з-за кордону, зокрема США. Гроші які залишалися після витрат пов'язаних з утриманням єврейських закладів та синагог, а також внаслідок розподілу між наближеними до духовенства віруючими, рабини передавали бідному населенню [13, с. 81].

Задля допомоги нужденним членам католицьких релігійних об'єднань, одновірці з Америки надсилали благодійницькі кошти до німецьких колоній. Проте як і у попередньому випадку отримані гроші не завжди використовувалися за призначенням, оскільки витрачалися на ремонт церков та йшли на формування платні духовенству [24, с. 81].

Існували випадки, коли уповноважені релігійних громад особисто вирушали за матеріальною допомогою до бажаючих її надати. З цією метою німецькі лютерани та баптисти с. Данціга Миколаївського району, відвідали об'єднання даної релігійної течії в «Донській країні» (?). В результаті поїздки лютерани отримали 2 тис. карб. та 3 вагони різного збіжжя, а баптисти близько 700 карб. Під час розподілу благодійницьких коштів не обійшлося без ексцесів. На цьому ґрунті між членами лютеранської громади виникли сварки і навіть бійка [27, арк. 265].

Всі благодійницькі кошти з-за кордону, як запевняв у вересні 1926 р. гість Одеського з'їзду представників євангельсько-лютеранських громад регіону, Московський єпископ Майер, надходили виключно легальним шляхом – через державний банк. На думку ієрарха, причиною скрутного становища релігійних громад, вихід з якого віруючі знаходили в отриманні зовнішньої допомоги, були неврожаї, що суттєво впливали на економічне становище землеробів німецьких колоній. Додатковим чинником, який негативно позначався на фінансовому становищі релігійних громад, став

занепад релігійності та як наслідок зменшення кількості присутніх на богослужіннях [29, арк. 11].

Таким чином, не дивлячись на достатнє забезпечення релігійних громад національних меншин України богослужбовими спорудами та належні умови для проведення культової діяльності, деякі з них, зокрема іудейські, через брак потрібної кількості молитовних будинків у місцях скупчення етнічного населення, впродовж 20-х років ХХ ст. влаштовували богослужіння в приміщеннях житлових будинків. За функціонуванням релігійних громад слідкувала влада. Не лише такі види діяльності віруючих, як влаштування з'їздів та масове благодійництво, але й задоволення культових потреб, у разі виходу останніх за межі храму, наштовхувалося на прискіпливу увагу працівників державних органів.

Джерела та література

1. Бейзер М. Наше наследство: Синагоги СНГ в прошлом и настоящем / М. Бейзер. – М., 2002. – 176 с.
2. Брандт Л. Лютеранство и его политическая роль / Л. Брандт. – Л.: ОГИЗ Прибой, 1931. – 112 с.
3. Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок ХХІ ст.) / В. М. Васильчук. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 341 с.
4. Виктория. Рационалистическое сектантство. (Продолжение) / Виктория // Адміністративний вісник. – 1925 р. – № 5-6. – С. 8-12.
5. Гончаров В. В. Евреи Юго-Восточной Украины: на перекрестке традиций и новаций (конец XVIII – начало ХХ вв.) / В. В. Гончаров. – Донецк: Изд-во Вебер (Донецкое отделение), 2008. – 292 с.
6. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф. Р-118. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 72.
7. Там само. – Ф. Р-161. – Оп. 1, спр. 158. – Арк. 34.
8. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. Р-3865. – Оп. 1. – Спр. 28к. – Арк. 18.
9. Державний архів Херсонської області (ДАХО). – Ф. Р-1887. – Оп. 3. – Спр. 706. – Арк. 93
10. Там само. – Ф. Р-1887. – Оп. 3. – Спр. 734. – Арк. 143.
11. Історія релігій в Україні: у 10-ти т. За ред. проф. А. Колодного / Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. / Релігійні меншини України. Історія релігій в Україні: у 10-ти т. За ред. проф. А. Колодного. – Т. 7. – К.: Український видавничий консорціум, 2011. – 600 с.
12. Кауфман И. Еврейская история и религия / И. Кауфман, Л. Финкельс, Ш. Эттингер. – Иерусалим: Библиотека-Алия, 1990. – 272 с.
13. Кипер М. Еврейское местечко Украины / М. Кипер. – Х.: Пролетарий, 1930. – 108 с.

14. Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.) / М. П. Костюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 384 с.
15. Крестьянинов В. Ф. Меннониты / Виктор Федорович Крестьянинов. – М.: Политиздат, 1967. – 223 с.
16. Курило О. В. Лютеране в России (XVI – XX вв.) / О. В. Курило. – Минск: World Wide Printing, 2002.
17. Кьон Н. Німці і німецька культура в Україні / Наталія Кьон, Леонід Новохатько, Ельвіра Плеська. – К., 2003. – 176 с.
18. Митрохин Л. Н. Баптизм / Лев Николаевич Митрохин. – М., Политиздат, 1966. – 264 с.
19. Нариси з історії та культури євреїв України. Видання друге. – К.: Дух і Літера, 2008. – 440 с.
20. Німці в Україні (20-30-ті рр. XX ст.). Збірник документів державних архівів України. – К., 1994. – 232 с.
21. Пилкингтон С. М. Иудаизм / С. М. Пилкингтон. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 400 с.
22. Поліщук Ю. Російські старовіри на Волині (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ю. Поліщук // Історія релігій в Україні. Праці X-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2000 року). Книга I. – Л.: «Логос», 2000. – С. 305-310.
23. Росовський В. Доля католицьких храмів на Поділлі (20-30-ті роки XX ст.) / В. Росовський // Історія релігій в Україні. – 2009. – Книга I. – С. 904-910.
24. Сільськогосподарський союз голландських вихідців на Україні (1921 – 1927 рр.): 36. документів і матеріалів (НАН України, Ін-т історії України. Упоряд.: В. І. Марочко). – К. 2000. – 339 с.
25. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України). – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 199. – Арк. 405.
26. Там само. – Ф. 5. – оп. 2. – Спр. 1109. – Арк. 106.
27. Там само. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 2167. – Арк. 245.
28. Там само. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 2183. – Арк. 155.
29. Там само. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 2185. – Арк. 70.
30. Там само. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 269. – Арк. 245.
31. Там само. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 1117. – Арк. 36.
32. Там само. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 229. – Арк. 171.
33. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1846. – Арк. 43.
34. Чорномиз В. Еврейское наследие Умани / В. Чорномиз. – Одесса, 2002. – 46 с.
35. Шахнович М. Кому служит «религия Израиля»? / М. Шахнович. – Л.: Прибой, 1930. – 96 с.
36. Щукин В. В. Дорога к храму. Еврейские культовые сооружения и религиозные общины в г. Николаеве. Очерк истории / В. В. Щукин. – Николаев: Издатель Шамрай П. Н., 2011. – 96 с.

Исследовано культову діяльність національних релігійних общин советської України в течение 20-х годов ХХ века, показано реакцію влади на устрійство веруючими позахрамових богослужбових заходів. Розглянуто благодійницьку діяльність релігійних об'єдинень, названі категорії причастних к ней осіб і джерела надходження грошей. Визначено коло питань, які вирішувалися представниками релігійних общин національних меншин України на з'їздах місцевого значення.

Ключевые слова: релігійна община, національне меншинство, культова діяльність, культове будівля, благодійництво.

Annotation

A detailed analysis of the most important, in the cult of religious minority communities Ukraine interwar period. Among others, the main role of Jews and Protestants worship their holy books - the Torah and the Gospel. Since the performance of religious rites took place in a specially equipped facilities for this are highlighted elements inherent structures synagogues, church, churches and other places of worship, drawing attention to their location. Examples of inventory, which give an idea of the religious communities and religious household items. Drawn look at the placement of religious performances out of the temple (the cross passages) Polish and German Catholics. Displaying reaction power to conduct such ceremonies. We consider the charity and placing religious communities shared conventions. Shown sources of charitable funds and distinguishes categories of persons receiving financial aid.

Keywords: religious communities, ethnic minorities, religious activities, places of worship, charity.

УДК 94+323.325(477) «1920/1930»

**Михайло Журба
(Київ)**

**ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ СЕЛЯНСТВА В
СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ЕКСПЕРИМЕНТІ
1920 – 1930-Х РОКІВ
(продовження)**

Аналізуються доктринальні засади використання українського селянства у соціалістичному експерименті 1920 – 1930-х років та діалектика поглядів комуністичних лідерів на селянство і його роль у соціалістичному експерименті на фоні розвитку класової теорії.

Ключові слова: селянство, соціалістичний експеримент, класова теорія.

Вже після більшовицького перевороту соціально-класова основа консолідації на інтернаціональному ґрунті мала розширюватися за допомогою використання ресурсів робітників різних націй у боротьбі проти опозиції режиму [1, с.20], а опора на міський пролетаріат та люмпенізовані прошарки сільського населення доповнюватися за рахунок малозаможного селянства через мережу сільськогосподарської кооперації. Для забезпечення більшої інтеграційної єдності між партією та селянськими господарськими організаціями і задля потужнішої фіксації режиму та контролю над